

SZVETELSZKY ZSUZSANNA

AZ EMLÉKEZET PARTJAI

*„A régi unalmas délutánok ahhoz kellettek, ami tulajdonképpen az ember élete. Hogy végiggondolhasd, hogy is volt, ami volt. Hogy elrakd magadnak, ami történt veled és körülötted, amit tapasztaltál és csináltál... Újra és ismételten újra és újra kell végigmenned a dolgokon, nem is annyira az eszeddel, hogy mi volt, ami volt, hanem az érzéssel, hogy milyen volt, hogyan volt? Előbb ismerősségeket csinálsz belőle magadnak s abból már valamilyenségeket, így tisztázódnak, tevődnek helyükre a dolgok. Így építed fel az életed áttekinthető rendjét, gyarapodó műalkotását.”
(Ottlik Géza: Buda)*

Emlékeink java része kép, történet, érzés formájában él bennünk. Legjellemzőbb képeinkkel, történeteinkkel foglalkozva, azokhoz visszatérve tudunk haladni érzéseink viszonylataiban, önismeretünk rögzös útján.

A kép pszichológiájának, filozófiájának komoly szakirodalma van – most a történettel foglalkozunk. Egy indián mondás arra int: ne tégy olyasmit, mely szüleid szüleinek a szüleinek és gyermekeid gyermekeinek a gyermekeinek nem válna javára. Nyilván mélyen átgondolt környezetvédelmi etiketről van szó, most mégis eszembe jut: amikor nemrég családi előjogaimat érvényesítve megszereztem nagyapám naplóját, és kíváncsian rávettem magam – nagypapa a XIX. század végén született, szegényparasztok keserű szívű gyermekeként, és ötvenhat után nem sokkal, gimnáziumi tanárként fejezte be a naplóját, tehát izgalmakra számíthattam –, bizony csalódva olvastam végig.

Először is kiderült: meg lehet élni két világháborút, egy békeidőt, egy 45-öt, egy 56-ot úgy, hogy a nagy áramlatokból csak a mindennapokba eljutó partmenti hullámverés fodrozza az ember életét, de hogy mi miért történik vele, arról évtizedek múlva sincs fogalma. Másfelől: nagyapám tízéves kora óta vezetett naplót – a családban a hagyomány szerint ő tanult meg először írni – és azt még korrektül lejegyezte, hogy mennyire kiakadt, amikor a gazdag paraszt gyereke lóhátról szólta be iskolába menet a

támpont

boltosnak, hogy írót rendel, hozzák utána, hanem bezzeg a hatvan évig tartó házasságáról szót sem ejt. Illetve... olyan kompakt részletek hiányoznak itt-ott, hogy az indián mondást kultúrmorfologikus távlatokból is megsejtő, ám azt masszívan félreértelmező nagyfi jóságos, kapcsolatfényező utómunkájára kell gyanakodnom. Kis ideig még kerestem a hiányzó részleteket a naftalinszagú kötények között (*skeleton in the cupboard*, szó szerint), aztán beláttam, hogy örök süllyesztőbe került.

Pedig jól jönnének a családi történetek, akár csak emlékfoszlányok. Közelebb kerülnék az igazsághoz – no nem a törvényszéki absztrakt entitáshoz, hanem ahhoz, amit a régi görög ember *aletheia*-nak hívott (a Léthé a felejtés folyója a mitológiában, az a-előtag fosztóképző): igazság az, amit nem felejtünk.

Gyógyereje van történeteinknek. Bóna László író nemrég megjelent műve – *A formáktól az erőkhig* (*Új Paradigma, Szentendre, 2000*) – erről a gyógyító energiáról szól: hogyan találhatjuk meg életünk emblemikus történeteiben a mintázatokat, és mit kezdhetünk a mintázatokban rejlő forrásokkal.

Elnagyoltan úgy mondhatnánk: az információval, a történettel való gyógyításról szól a könyv. Valójában sokkal többről van szó: „Az információval történő gyógyítás a mintaalkotással gyógyít. Meg kell kérni (*a gyógyítandó embert* – Sz. Zs.), hogy

teremtsen vagy keressen hasonlóságokat az életében... Az információval való gyógyításnak ez a lényege: a betegnek magának kell mintát alkotnia saját tapasztalataiból. A mintában erő lesz, energiával töltődik. Mert sorozat. Nem egy egyedi tapasztalat, hanem hasonló tapasztalatokból álló sorozat. Ezért van ereje. Mert egy felfedezett ismétlődés. A felfedezett ismétlődés az embernek a tapasztalataiban, egy hasonlóság felfedezése.

Ha az embernek van képzelete arról, hogyan oldhatná meg a problémáit, akkor meg kell ismernünk pontosan ezt az állapotot, mert ez a mintavétel alapja, a kulcs. És utána hasonlóság teremtésére kell buzdítanunk a beteget. Teremtsen vagy fedezzen fel ennek a mintának a hasonlatosságára helyzeteket, állapotokat, történeteket az életéből. Mert ez sorozat lesz, életminta, ami sorsalakító erővel rendelkezik. A hasonló helyzetek sorozata minta, és éppen azért van benne dinamika, mert hasonlóság.” (*A formáktól az erőkhig. B. L.*)

Meséljünk tehát magunkról valamit: egy januári estén Zsófi nagylányommal nekivágtunk a Nagykörútnak, báli szalagavató ruhát keresve,

...*hogy mi miért
történik veled,
arról évtizedek múlva
sincs fogalma...*

az angolkeringőhöz. Az öltözék bérleti díját fedje homály – majd leültem ijedtemben. Az összeg hallatán arra gondoltam, hogy ez bizonyára egy visszamenőleges adó, történelmi perspektívákban: generációs kárpótlás. Azért drága, mert bálók ezrei maradtak ki az elmúlt évtizedekben, legyezősuhintások és kesztyűhullajtások tízezrei. Ha körbenézünk az országban, láthatjuk, hogy kisvárosainkban ma elemi erővel ébred a bálozás. Bálók: értsd rituálék, a beavatást támogató szabályrendszerek. El nem pirult zavarokért, szét nem morzsolt könnyecseppekért és szét nem táncolt cipellőkért, titokban sem feltörő sóhajokért és leheletfinom vékonyágú stólával leplezett borzongások elmaradásáért fizetek a Nagykörúton, a ruhaszalomban, meg persze pótdíjat is a szív pótdobogtatásáért, Hollywoodnak, a moziban.

A bál gyakori szereplője a meséknek, és ha a valóságban is megéljük, áttáncoljuk, akkor mesélhető eleme az élettörténetnek. A bál annak az ígérete, hogy történhet valami, ami sorsfordító lesz, mint Hamupipőke életében...

„A mese nem játszva nevel, vagy szórakoztatva tanít. Nem arra való, hogy ismereteket közöljön vagy erkölcsileg nemesítsen, hanem, hogy elvarázsoljon, elvezessen abba a világba, ahol afféle otthon van, és ahol az ember gyökerei vannak, mint ahogy azt az ember, ehhez hasonlóan, az imádságban vagy a meditációban éli át. Csak ha átéli, akkor lesz ereje ehhez a földi élethez, mert így nem szűnik meg a kapcsolata ezzel a világgal.

A történetmondás minden kultúrában a legősibb időktől fogva mágikus forma. A tűz körül ülő emberek egymástól veszik át a történetmondás fonálát. Egyik történetből következik a másik. Minden történetnek egy kicsit felül kell múlnia az előzőt. A történetek így egyre jobban távolodnak a valóságtól. A kezdetben még hétköznapi történetek egyre valószerűtlenebbek lesznek, bár még elképzelhetőek, míg végül teljesen hihetetlen, hátborzongató történetek alakulnak ki, és létrejön lépcsőről-lépésre egy közösségi eltávolodás a valóságtól, létrejön egy megegyezés, egy elvarázsolt egység, amelyben a jelenlévők egyszerre átélik, hogy minden lehetetlen igaz és ugyanúgy valóságos, mint az, amit bárki annak vélne.” – írja Bóna László. Gondolatai összecsengenek Jan Assmann-nak a kollektív emlékezetéről alkotott elméletével.

A német egyiptológus mutat rá az egyiptomi etika imperativusára, a »Gondoljatok egymásra!« kapcsán – mely elejét veszi a társadalmi háló

*...igazság az,
amit
nem felejtünk...*

támpont

szakadozásának – az »Emlékezzetek!« felszólítás jelentőségére: ezt a parancsot az egyiptomi síremlékek tízezer szám szegeznek neki kommemoratív emlékezetnek.” (Assmann 1992)

Az egyéni emlékezet és kollektív emlékezet között valahol a csoportemlékezet képezhet fázisátmenetet. Cseppfolyósabbak a határai, mint az egyéni emlékezetnek, ámde, miképp egyetlen ember több csoportba is tarthat, úgy emberünk több csoportemlékezet épüléséhez is hozzájárulhat. A csoportemlékezetek átfedései – a különösen szilárdnak tűnő szoci-

ális reprezentációk – ígéretes táptalajai a kollektív emlékezet virágainak.

Assmann említi E. Rothaker kifejezését, a „múlt iránti érzéket” is:

„Rothaker a »történeti tudatot«, illetve a »történeti érzéket« egyenesen afféle ősi ösztönnek tekintette, amely a múlt eseményeit és alakjait örökíti meg, tartja emlékezetben és beszéli el... funkcionálisan rögzítette ezt az ősi ösztönt. Sikerült kimutatnia, hogy »a szóbeli történet hagyományozás az írásbeli feljegyzésnél

is erősebben kötődik ahhoz a csoporthoz, amelynek sorsáról tudósít, sőt nem

csak kötődik a csoporthoz, hanem összetar-

tó erőt fejt ki. A legnagyobb kötelező erővel bíró kötőanyagról van szó, ugyanis olyan eseményekről értesülünk általa, amelyekre a csoport saját egységének és egyediségének a tudatát alapozza.« A történeti érzékként azonosítottakat E. Shils amerikai szociológus, aki számottevően hozzájárult a hagyományozás szociológiájához, »múlt iránti érzéknek« (sense of the past) nevezi: Múltról való tudás, tiszteletteljes hódolat és hűség a múlt iránt, a múlt utánzása és elutasítása – minderről szó sem lehetne egy ilyen szellemi szerv nélkül.”

Bóna László könyve nem a klasszikus élethelyzet-történetek, kohorsz-élmények csomópontjait elemzi (költözések, utazások, diplomák, esküvők, gyermekek, válások, temetések, egzisztencia stb.; problémák, konfliktusok, megoldások stb.), hanem a kiemelkedő, hangsúlyos élethelyzettől független történetek, mintázatok erejét tárja fel.

Magam négyféle emlékezetet élek meg, érzékelek. E négyféle emlékezet a következő: társadalmi (például: nemzet), csoport (például: osztály), kapcsolati (például: párkapcsolat), egyéni – hát, ennek megéléséhez, újrafogalmazásához, kiterjesztéséhez mostanában Bóna könyvét forgatom. Keresve a jellegzetest, a visszatérő, elemi mintázatot.

*...ma elemi erővel
ébred a bálozás...*

Léptékét is mérem az emlékezetnek, nemcsak a fajtáját tartom számon. A lépték pedig három: a történeté, a helyé, a változásé. Mi történt, hol, s mi változott? S végezetül, vannak történetközösségeim: azoké, akikkel közös történeteket, és hasonlóképpen idézek fel. Ők életem fontos szereplői és tanúi.

Mi több, iránya is van az emlékezetnek. Az egyén, a kapcsolat, a család, a csoport szintjén önszerveződő, alulról felfelé törő, sarjadó, *bottom-up* emlékezetéről beszélhetünk, míg a társadalmi emlékezet *top down*, felülről irányított, kanonizáló folyamatok eredménye.

Már sokkal kevésbé érdekel, mint néhány évvel ezelőtt, hogy melyik van kitéve nagyobb veszélynek a torzulás – vagy ha úgy tetszik, a transzformáció – tekintetében. Az egyén, a kapcsolat, a csoport vagy a társadalom emlékezetének esetében kell nagyobb figyelemmel lenni a hazugságra? Nem érdekel, vagy alig, hiszen az igazság: *aletheia*.

Assmann, aki szerint múlt azáltal keletkezik, hogy az ember viszonyba lép vele, kommunikatív és kulturális emlékezetet különböztet meg. „A kommunikatív emlékezet a közelmúltra vonatkozó emlékeket öleli fel. Olyan emlékekről van szó, amelyekben az ember a kortársaival osztozik... A kulturális emlékezet szempontjából csak az emlékezetes, nem a tényleges történelem számít... A kollektív emlékezet pólusos szerkezetét cseppfolyósság és szilárdság metaforáival szemléltethetjük a legjobban. A kulturális emlékezet a szilárdba kapaszkodik. Nem folyamként mossa át kívülről az egyént, hanem dologi világgként vetül ki magából az emberből.”

Maurice Halbwachs francia szociológus szerint a tökéletes magányban felnövekvő egyén vonatkoztatási keretek híján nem rendelkezne emlékezőképességgel. Mindinkább tisztába jöve vonatkoztatási kereteinkkel, és felismerve saját mintázatainkat, közelebb kerülhetünk ahhoz a gyógyító erőhöz, amiről Bóna László ír: „...a sorsunkban ható erőket nem tudjuk másképpen megismerni, csak úgy, ha megértjük, hogy melyek a jelképes, üzenetszerű történetek az életben, mik azok, amikben rejtett hatóerőket kereshetünk. Megértjük, hogy mindezek a történetek miként alkotnak mintázatokat. És csak ha már látjuk a mintákat, csak akkor fognak azok az erők feltárulni, amelyek az életet mintákba rendezik.”

Egy ilyen könyv olvastakor naná hogy nekiállunk saját történeteink felkutatásának. Találtam egyet, talán jellemzőt: egy reggel, miután felébred-

*...kötelező
erővel bíró
költőanyagról
van szó...*

támpont

tem másfél éves kislányom sírására, tisztába tettem és reggelit adtam neki, ittam egy kávét, letusoltam, majd ittam egy teát is, és mivel a fiam játszani kezdett a hógával, így ledőltem a nappaliban pihenni a kanapéra. Kis idő múlva felriadtam, ittam egy kávét, letusoltam, ittam egy teát is... – még jó, hogy másodsor nem gyereksírásra keltem, szegény kicsinek talán kétszer kellett volna reggeliznie. Az újrakezdés, a megint nekifutás lehet ennek a történetnek az a magva, amit laikusként megragadni merek. De lehet, hogy a *déja vu*, lehet, hogy a játszd újra – érdemes keresni több ilyen.

Példázza Bóna gondolatmenetét a szépirodalom is, Ottlik az *Iskola a határon*-ban írja: „Valaha, amikor valami baj, rosszízű kitolás, megaláztatás ért bennünket, éppen Szeredy találta ki a megoldást: elmesélte... Dani elmondta újra, eljátszotta egy kicsit, hogy hogyan is volt a dolog... a lehető legszabatosabban, a valósághoz teljesen híven foglalta szavakba a történeteket. Talán épp az volt a titka, hogy a teljes és hű valóságot mondta el.”

Ha megszületik majd az eszköz, mellyel egyéni történetek sokasága kerülhet a statisztika görcsöve alá (azért írom ennyire bátran, mert ismerek erre irányuló kezdeményezéseket), talán az derül ki, hogy emlékeinket, történeteinket is hálózatban, fraktál-alakzatban rendezzük össze fejünkben – vagy másokkal beszélgetve, kapcsolatainkban. „Bárhogy differenciálhatjuk az időben zajló folyamatokat, felbonthatjuk akármilyen kis szakaszokra, de nyilván egy idő után nem lesz értelme ezen szakaszokat megkülönböztetni egymástól. Valószínűleg létezik egy optimális differenciálás. De bármennyire is bontjuk az időben zajló eseményeket – így magát az életutat – apró szakaszokra, az életidő alapstruktúrái nem tudnak nem a kezdet, a közép és a vég minőségei lenni.”

Egymásba ágyazott rekurzív mintákat futtatnak rajtunk? Persze, az idegenek, hiszen az igazság is odaát van... Nem ennyire determinált a helyzet, sőt. Tudjuk például, hogy felidézéssel, újraközléssel variáljuk és kerekítjük történeteinket – értékkel, jelentéssel ruházva fel azokat. Néha csak azért, hogy olajozzuk, karbantartsuk társas kapcsolathálóinkat, támogassuk az odatartozási, azonosulási késztetéseket.

A történetmesélés folyamán legmélyén azonban mindig ott lappang az arisztotelési-heisenbergi tétel – az egész több, mint a részek összessége – szolgálata. Ezt fogalmazzák meg Bóna László kérdései is: „Hány esemény, élettörténet határoz meg egy sorsot? Mi sorsszerű, és mi csak olyan, ami megtörtént? És ha megtörtént, miért történt, ha nem sorsszerű? Van-e egy olyan történet, egy apró történet, esetleg csak egy csekélység, egy kis emléktöredék, ami talán nem is érthető, hogy miért maradt meg, de mégis elfelejtethetetlen? És ami olyan, mintha minden életeseményt összefoglalna, mintha minden benne lenne sűrítve? És ha van ilyen, hogyan lehet ezt megtalálni? És ha megvan, hogyan tudjuk megérteni azt, hogy ez mit jelent? Hiszen fontos lenne megérteni, ha már egyszer valakinek az élete

teljes egészében benne van egy történetben, és tudhatjuk, hogy többet árul el ez róla, mint bármi más, ami vele történt, többet, mint a külseje, teste, érzései, gondolatai, véleménye, hiedelme a világról.”

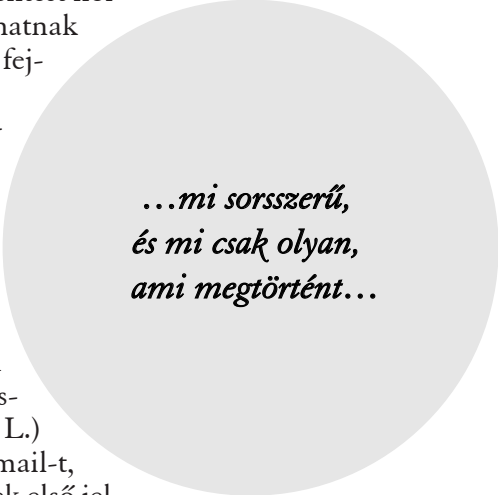
Centrális, nemzeti-társadalmi képeink közül jó néhányat elemzett és feltárt már a narratológia tudománya (László János, 2001): Árpád vezér fehér lovon, a megkoronázott István király, a törökre forró szurkot öntő egri nők, a Nemzeti Múzeum lépcsőjén szavaló Petőfi, az ezer sebből vérző csonka nemzettest, a Don-kanyarban fagyoskodó magyar katona, a szovjet tankra benzines palackot dobó pesti srác. A képek mögött rejlő mintázat felfejtése bizonyára új értelmet ad majd szociális reprezentációinknak is. Mint jelképek, nemcsak jelentést hordozhatnak, de forrásként is szolgálhatnak egy közösségi múlt- és történetérzék fejlesztéséhez, ápolásához.

„Ha egy jelképes történet megvilágítja a jelentést, akkor az, ami véletlen, traumatikus, balesetszerű esemény, értelmet kap, mert az egész sors értelmezésének szolgálatában áll, és onnan nézve képes lesz arra, hogy átvilágítsa a többi életeményt. Így azok nem váratlan, értelmetlen sorscsapások lesznek, hanem a jelentéssel egybeeső szinkron történetek.” (B. L.)

Nemrégiben történt: kaptam egy mail-t, miszerint egy szombati bulira, melynek első jelzésére nem reagáltam időben, már nem mehetek el, mert több mint negyvenen jeleztek vissza, hogy részt vesznek, és így a házigazda a többieket egy második körben eltanácsolta. Ám kettővel e levél alatt a mailboxomban világított egy másik meghívó szombat estére.

Nem tudom miért, de meggyőződésem, hogy ha nem marad el az első, akkor nem szerveződik meg a második sem (holott egymástól független társaságokról van szó). Mintha egy bizonyos mennyiségű zenének, beszélgetésnek, táncnak, miegymásnak meg kellene jelennie a társas térben, és ha emitt ennyi kiesik, akkor amott annyi sarjadoszni kezd.

Nem az idő múlik el, hanem az ember, ha jól emlékszem egy tibeti mondásra – s közben nagy rendszerek táblázzák be az életünket. Még a kisebb rendszereknek is oly kevés mozgásterük marad, hát még magunknak. Másfél éves kislányom példának okáért egyáltalán nem szervez magának programot, viszont az egészségügy születése óta szűri, monitorozza, az államigazgatás regisztrálja, iktatja, besorolja, nyilvántartja, a jövő hétre is már három programja van. Majd látjuk, milyen mintázatok szer-

*...mi sorsszerű,
és mi csak olyan,
ami megtörtént...*

támpont

veződnek az előírt kötelezettségek mentén. De nem az életesemények tényei adják a partot az emlékezet folyójának hömpölygéséhez, hanem az események történéseihez kapcsolódó érzésekből kifejtett minta cakkozza, domborítja, díszíti szirtekkel vagy homokpaddal.

Bóna László könyve korántsem annyira elméleti, mint ahogy azt az eddigiek alapján gondolhatnánk. A szerző éveken át vezetett mese-szemináriumokat óvodapedagógusok számára, és többek között az itt kifejlesztett, alkalmazott gyakorlatok segítségével is jutott el ahhoz a komplex módszertanhoz, melyet könyvében ismertet.

„A mesék aktív írásgyakorlatokon keresztül vezetett megértése segített abban, hogy a valóságos emberek valóságos élettörténetében rejlő mintákat figyeljem meg, pontosabban, hogy felismerjem ezek jelentőségét. Mert ha egy élettörténetben felismerhetőek azok az alapminták, amelyek ritmust alkotnak, akkor látható, hogy mi az az erő, ami önmagát ismétlésre készítette a sorsot írja, viszi előre... Akkor éreztem meg először annak a fontosságát, hogy mennyire alkotja a valóságot az, ahogy a képzetek összekötődnek. És az információval való gyógyítás alapja valóban az, hogy szét kell szedni azokat az evidenciákat, melyek megfellebbezhetetlenül összekötődnek, és így negatív folyamatokat generálnak.”

Bóna könyvének legfontosabb missziója, hogy az olvasót nemcsak megértésre és gondolkodásra készíti, de mesélésre is, történetek felidézésére, sztorizásra, anekdotázásra, szóban vagy gondolatban. Arra az ősi tetre, mely jelen sorok írója szerint többek között a világbékének is az egyik záloga, de jóllétünket bizonyítottan növeli.

IRODALOM

- Assmann, Jan (1999) A kulturális emlékezet. Atlantisz, Bp.
Halbwachs, Maurice (1968) La mémoire collective. PUF, Paris
László János (1999) Társas tudás, elbeszélés, identitás. Scientia Humana–Kairosz, Budapest
László János (2000) A szociális reprezentáció járványtanáról. Replika 41–42.
Ottlik Géza (1976) Iskola a határon. Magvető, Bp.
Ottlik Géza (1993) Buda. Európa, Bp.
Pataki Ferenc (2001) Élettörténet és identitás. Osiris, Bp.
Shils, Edward (1987) A hagyomány. In: Hofer Tamás – Niedermüller Péter (szerk.),
Hagyomány és hagyományalkotás. MTA Néprajzi Kutató Csoport, Bp.